

ПРИЗВИЩА З ПОЛІФУНКЦІЙНИМИ СУФІКСАМИ В АНТРОПОНІМІКОНІ М. ЛУЦЬКА

У статті проаналізовано прізвища з поліфункційними суфіксами -ко, -ай, -ей, -ій та з'ясовано особливості їхньої словотвірної структури і семантики. Серед них кількісно переважають антропоніми, котрі можна кваліфікувати як утворення з неоднозначною словотвірною мотивацією: похідні від власних особових імен або апелятивів і похідні від патронімів. Прізвища, утворені від давніх слов'янських чи християнських імен, переважно розглядаємо як одиниці подвійної словотвірної мотивації. Прізвища, які кваліфікуємо як назви-характеристики осіб з первісним значенням деминутивності, атрибутивності, суб'єктивної оцінки або ж із вказівкою на професію, – відапелятивні лексико-семантичні утворення.

Ключові слова: прізвище, антропонім, апелятив, особове ім'я, давнє слов'янське ім'я, християнське ім'я, суфікс.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення семантичного розмаїття твірних основ прізвищ та їх структурно-семантичних моделей – одне з найважливіших мовознавчих досліджень, яке тривалий час привертає увагу вчених. Українські прізвища – незмінні спадкові найменування – репрезентують специфічну лексику того періоду, в якому вони виникли. Ця лексика несе інформацію про звичаї, вірування, заняття, культуру, побут, соціальні та географічні умови, міграцію наших предків тощо. Генетично пов'язані з українською лексикою прізвища допомагають також дослідити формування словникового фонду мови та розширити уявлення про її лексичне багатство.

Прізвища м. Луцька, що стали предметом спеціального ономастичного дослідження, потребують усебічного лінгвістичного аналізу для виявлення онімної й апелятивної лексики, визначення продуктивності словотвірних моделей.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Про збереження багатой історичної та лінгвістичної (зокрема й соціо-, етно- та психолінгвістичної) інформації у складі прізвищ та необхідність їхнього багатоаспектного вивчення зазначено у працях Ю. К. Редька [18], М. Л. Худаша [27], П. П. Чучки [29], І. М. Железняк [7] та інших ономастів.

Об'єктом уваги дослідників частіше стає діалектно-регіональний аспект, що скеровує на аналіз специфічних мовних рис певних регіонів. На сьогодні досліджено прізвища таких регіонів України: Закарпаття (П. П. Чучка), Лівобережної України (І. Д. Сухомлин), Лемківщини (С. Є. Панцьо), південно-східної України (В. Д. Познанська), Лубенщини (Л. О. Кравченко), Нижньої Наддніпрянщини (І. І. Ільченко), Середньої Наддніпрянщини (Ю. К. Бабій), Дніпровського Припоріжжя (В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко), Опілля (Г. Д. Панчук), Верхньої Наддністріянщини

(І. Д. Фаріон), півдня Волинської області (Л. О. Лісова) та ін. Регіональна ономастика збагачена вагомими дослідженнями про лексичну базу прізвищ та їх словотвірні особливості.

Мета статті – проаналізувати прізвища з поліфункційними суфіксами *-ко, -ай, -ей, -ій* та виявити особливості їхньої словотвірної структури і семантики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Основою для нашого дослідження послужив фактичний матеріал (понад п'ятнадцять тисяч прізвищ мешканців м. Луцька протягом 1900-2015 рр.), відібраний у Державному архіві Волинської області та Луцькому міському рацсі.

За нашими спостереженнями, в антропоніміконі м. Луцька форманти *-ко, -ай, -ей, -ій, -ель, -ень, -ал-о, -ил-о, -л-о, -ан, -аль, -ас, -ах, -ач, -аш (-яш), -ош, -иш, -уш, -их, -ух-а, -ушк-о* та ін. відзначаються значно меншою (або й зовсім низькою) продуктивністю [20], ніж форманти *-ук, (-юк), -чук, -енко-, -ов, -ев (-ев)*, що утворюють найпродуктивніші моделі прізвищ від будь-яких твірних основ [21, с. 283].

Лексична база прізвищ окремих малопродуктивних словотвірних моделей вирізняється розмаїттям твірних основ та експресивністю суфіксів (переважно праслов'янського походження), засвідчених у сучасних слов'янських мовах в онімній та апелятивній лексиці [див. : 11, с. 65–71; 33; 34]. Формуючи прізвищеві назви, кожен формант виконував конкретну функцію (або кілька), зокрема, гіпокористичну, здрібніло-пестливу, здрібніло-зневажливу, ад'єктивну, агентивну чи атрибутивну тощо. Сьогодні, будучи компонентами спадкових особових назв, ці суфікси не виконують жодної словотвірної функції.

Словотвірна модель із суфіксом *-к-о*, успадкованим із давньоруської мови, дуже давня, про що свідчать антропоніми, знайдені в пам'ятках XI–XIII ст. Цей формант первісно утворював здрібнілі слова, але в XI–XIII ст. значна кількість іменників із цим суфіксом утратили первинну демінутивність і стали позначати осіб за родинними стосунками [2, с. 23]. На сьогодні на території всієї України формант *-к-о* належить до найпродуктивніших у творенні варіантів чоловічих імен. Таку ж позицію формант посідає в антропонімії словаків, болгар (*Андрейчо – Андрейко, Младенчо – Младенко*), сербів (*Лейко, Леско*) [12, с. 108].

За свідченням М. Л. Худаша, у XIV–XVIII ст. в українській антропонімній системі форманти *-ко, -икъ, -ець, -ок* були малопродуктивними або й реліктовими патронімічними суфіксами, які водночас могли творити й демінутиви (наприклад, *Степан Шрамко, Іванъ Дубець, Лукьян Мажарикъ*) [27, с. 124]. Дослідник зауважує, що в конкретному випадку без відповідних додаткових відомостей не можна впевнено сказати, чи це відантропонімні назви (патроніми, де батьком або іншим предком *Мажарика* був Мажар, а в *Дубця – Дуб*), чи індивідуальні власні назви, взяті

з демінутивної лексики, або й повні особові назви, успадковані в цій самій формі від батька.

Як було зазначено, суфікс *-к-о* виконував в українській мові патронімну або демінутивно-експресивну функцію. З огляду на полісемію наведеного суфікса та лексичну базу твірних основ, відіменні прізвища на зразок *Євтушко, Петричко, Хрімко* кваліфікуємо як антропоніми подвійної словотвірної мотивації – семантичного й афіксального способів творення, а прізвища *Божко, Собко, Демко, Динько, Тимко* та багато інших, які співвідносні з розмовними варіантами відкомполітичних давньослов'янських чи християнських імен, – семантичні утворення. Відапелативні прізвища розглядаємо як похідні афіксального чи семантичного словотворення. Безперечно, до семантичних утворень належать прізвища *Жмурко, Смішко, Чепурко* (віддієслівні утворення зі значенням агентивності чи атрибутивності), *Колінько, Черевко* (відіменникові зі значенням демінутивності). Прізвища на зразок *Галайко, Головачко, Горошко, Льонко, Зеленко* належать до морфологічних утворень. Твірна основа кожного з названих прізвищ виступає і в апелативній функції, але без демінутивного суфікса. Отже, спочатку такі апелативи, як *галай, головач, горох* і т. д., мусили стати індивідуальними прізвищами, а тоді вже до них приєднався суфікс *-ко*. Прізвище *Гейко*, мотивоване словом-вигуком *гей*, яке, ймовірно, часто повторював носій прізвища, кваліфікуємо як антропонім подвійної словотвірної мотивації.

В антропоніміконі м. Луцька засвідчено 198 прізвищ із формантом *-к-о* (тобто 1,3 % від загальної кількості).

Від християнських чоловічих і жіночих імен та їхніх розмовних варіантів утворено такі прізвища: *Гаврилко, Гасько* (< *Га[ра]сь* < *Гарасим* < *Герасим*), *Генко* (< *Геннадій* або *Євген*), *Гнатко, Гринько, Гришко, Горотько* (< *Гороть* < *Дороть* < *Дорош, Дорофій*), *Грунько* (< *Груня* чи *Грунька* < *Агрипина*), *Данько, Демко, Динько* (< *Денис*), *Євтушко, Іванашко, Іванко, Івашко, Кирейко* (< *Кирей*), *Киричко* і *Кирко* (< *Кирик* [25, с. 173]), *Киришко* (< *Кирило*), *Киричко* (< *Кириак, Кир'як*), *Крисько* (< *Крискент*), *Курилко* (< *Курило* < *Кирило*), *Марушко, Мар'ясько* (< *Мар'ясь* < *Мар'ян*), *Мелешко* (< *Мелентій*), *Нусько* (< *Нусь* < *Онуфрій*), *Оришко, Осташко* (< *Осташ* < *Остан*), *Палько* (< *Павло*), *Педько* (< *Педь* < *Федь* < *Федір*), *Петричко* (< *Петрик* < *Петро*), *Сайко* (< *Сай* < *Ісай*), *Сачко* (< *Сак* < *Ісак* < *Ісаак*), *Хрімко* (< *Хрім* < *Охрім* < *Єфрем*), *Якушко* (< *Яків*), *Мацько*. Останнє прізвище може мати подвійну семантичну мотивацію: походить від імені *Матвій* [25, с. 221–222], виконуючи патронімну чи демінутивну функцію, або надає характеристику першоносієві: *Мацько* < *Мацько* < *мацько* 'нерішуча людина, що йде навпомацки' [23, II, с. 413]. Твірна основа прізвища *Гришко* – *Грипа* (< *Агрипина* [25, с. 23] або < *грипа* 'неповоротка людина, незграбна товста жінка' [23, I, с. 326]).

Від давньослов'янських відкомполітичних імен утворено такі прізвища: *Блашко* (< *Благомир, Благослав*), *Божко, Гунько* (< *Гунь* < *Гудимир*), *Радко,*

Радько, *Бутко* (< *Бута* < *Будмир* чи *Будислав* або < *Бутовитъ* [3, с. 22]), *Рожко* (< *Роговолод* або *Рогдай*), *Бойко* (пор. чеські імена *Bojслав*, *Dobroboj*, сербохорватське *Radoboј* [4, с. 61]). Твірні основи прізвищ *Манько* (< *Емануїл* або *Манимиръ*, *Маниславъ* [31, с. 282]), *Радько* (< *Радіон* або *Радомир*, *Радослав*), *Силко* (< *Силантій* або *Буйсилъ* [31, с. 319]), *Собко* (< *Собко*, розмовного варіанта імені *Севастіан*, або < *Собіслав*, *Собірад*) можна трактувати і як деривати слов'янських відкомполітичних імен, і деривати християнських імен.

Твірними основами для аналізованих прізвищ стали відапелятивні імена та прізвиська, що походять від:

а) іменників на означення частини людського тіла: *Бровко*, *Головко*, *Зубко*, *Колінько*, *Черевко*; предметів побуту, страв, одягу: *Бричко*, *Галушко*, *Горошко*, *Гречко*, *Клецко*, *Ковінько*, *Кійко* (пор. *кий* 'палка'; 'дубина, палка, на кінці якої кулясте потовщення від залишеної частини кореня'; або ж це прізвище походить від прізвиська, яким наділили людину через звичку вживати *кий* 'скорочене із *який* у виразі *Кий біс! Кий чорт!*' [23, II, с. 237]), *Клочко*, *Коробко*, *Льонко*, *Медко*, *Носко* (< *Ніс* або *Носок* (черевика)), *Чобітько*; а також іменників, що вказують на професію та рід заняття (*Рибалко*, *Музичко*), родинні стосунки (*Сватко*, *Синко*), етнічну належність (*Волошко*, *Ляшко*, *Мазурко*) тощо;

б) прикметників: *Глушко*, *П'янка*, *Рижко*, *Рудько*, *Рябко*, *Сірко*, *Сушко*;

в) дієслів: *Кличко*, *Перетятко* (пор. *перетяти*, *перетинати*), *Приходько*, *Ревко*, *Ричко*, *Смалько*, *Смолько*, *Смішко*, *Цілуйко*, *Чепурко*, *Чуйко*, *Шевейко* (пор. *шевеліти* 'шелестіти' [23, IV, с. 490]); *Шелепко* (пор. *шелепати* 'говорити невиразно', 'базікати', *шелепа* 'той, хто говорить невиразно', 'базіка' [1, I, с. 261]), *шелепати* 'шелепати по грязюці', *шелепнути* 'упасти із шумом', *шелепа* 'нерозторопна людина' [23, IV, с. 490–491]);

г) слова-вигука *гей* (*ей*): *Гейко* (пор. *Гей!* 'вигук 1. Понукання для корови, волів: прямо, вперед; 2. Ей ну!' [23, I, с. 278]).

На базі прізвиस्क композитної будови виникли такі прізвища: *Білоножко*, *Білобородько*, *Водоп'янка*, *Голобородько*, *Кривов'язко*, *Кривоніжко*, *Криворучко*, *Кривописько*, *Сиволапко*, *Скоробагатько*, *Старокожко*, *Толстокожко*, *Суховершко*, *Черноуско*, *Черноушко*.

Прізвище *Ляшко*, похідне від *Лях*, може бути мотивоване етнонімом *лях* або народним варіантом календарного імені *Ілля* [15, с. 117]. Прізвище *Бойко*, що досить поширене в м. Луцьку, також могло походити від етноніма або давньослов'янського відкомполітичного деривата, як було зазначено вище. Як переконливо доводить П. П. Чучка, прізвище *Бойко* можна кваліфікувати і як власне особове ім'я *Бойко*, засвідчене писемними джерелами XVII ст. За свідченням ученого, «давнє слов'янське ім'я *Бойко* дотепер зберігають південні слов'яни» [31, с. 70–71].

Отже, через полісемію, а іноді й через функційну невизначеність суфікса *-к-о* прізвища часто можна кваліфікувати як антропоніми з неоднозначною словотвірною мотивацією.

Прізвища з багатозначними і поліфункційними формантами *-ай, -ей, -ій* поширені на всій Україні, але в жодній області, на думку Ю. К. Редька, їх кількість не досягає 2% [18, с. 136]. І лише на Закарпатті, як стверджує П. П. Чучка, «питома вага їх значно вища, ніж у загальнонаціональному масштабі» і становить 3,4%. Однак за своїми словотвірними особливостями та етимологією закарпатські прізвища на *-ій* чи *-і(й)* істотно відрізняються від загальноукраїнських [29, с. 333]. Дослідник виокремлює 200 онімів угорського походження, у яких передкінцеве *-і* – угорський суфікс належності чи відношення (наприклад, *Берегі, Бровді*), що додається як до топонімів, так і до особових назв. Кінцева фонема *-й*, засвідчена в цих прізвищах в усій парадигмі відмінків (крім називного), з'явилася в них за аналогією до власне українських утворень із суфіксом *-ій*. У деяких із них під впливом аналогії наголос змістився з першого складу на суфікс [29, с. 334].

У прізвищах морфологічного типу наведені форманти виконують переважно патронімну функцію. Лексико-семантичним шляхом утворені прізвища з первісним значенням демінутивності, атрибутивності, суб'єктивної оцінки або вказівкою на професію першоносія. За свідченням Ю. К. Редька, прізвища з формантом *-ій* переважно були утворені від чоловічих імен і первісно були демінутивами, а від жіночих – означали або сина (здебільшого позашлюбного), тобто були матронімами, або виступали в ролі глузливих прізвиць, «якими село наділяло парубка, що залицявся до дівчини» [18, с. 138–139]. Л. Т. Масенко вважає, що до «зазначеної групи прізвищ входять також іронічні прізвиська чоловіків за жіночим ім'ям, якими їх наділяли сусіди в тих випадках, коли жінка як особистість переважала чоловіка» [13, с. 28].

У наших матеріалах зафіксовано 175 прізвищ із формантом *-ій* (1, 2%).

Від християнських чоловічих імен утворено такі прізвища: *Дацій* (< *Даць* < *Данило*), *Єсій* (< *Йосип*), *Коцій* (як і *Коцей*) (< *Кошч* або *Коцо*, співвідносних із *Кость*, *Котьо*), *Кузій*, *Купрій* (< *Купріян* [25, с. 188]), *Лаврій* (< *Лавр* < *Лаврентій*), *Луцій* (< *Луць* < *Лука*), *Марчій* (< *Марко*), *Павлій*, *Панасій* (*Панашій*), *Панчій* (< *Панько* < *Пантелеймон*), *Яцій* (< *Яць* < *Яків*). Очевидно, ці прізвища свого часу означали сина особи, названої у передсуфіксальній частині.

Прізвища на зразок *Агій, Азарій, Галатій, Горій, Гурій, Дорофій, Кассій, Панхарій, Яремій* та ін. мотивовані застарілими календарними іменами. Прізвище *Пасій* також походить від канонізованого рідкісного імені *Пас* (з латинського *passus* 'який перетерпів, перестраждав – страдник') або *Пасикрат* (з грецького імені *Pasikratēs* 'всесильний, всевладний' [25, с. 289]).

Патронімні за походженням прізвища *Брачій* < *Брайко, Брайчо* (*Брайче*), співвідносні з повними іменами *Бранислав, Братолюб* [30, с. 88];

Дучій < *Дука* – південнослов'янське або румунське чоловіче ім'я [30, с. 215]; *Радзій* (*Редзій*) через польське посередництво < *Рада* < *Радослав*; *Черній*.

Від жіночих імен утворено прізвища *Галій*; *Маланій* < *Малана* < *Меланія*; *Малахій* < *Малах* < *Малахія*; *Магдій* < *Магда* < *Магдалена*, *Магдалина*; *Пазій* < *Пазя* < *Палазя* < *Пелагея*, *Пелагія*; *Палажій* < *Палажка* < *Пелагея*; *Парандій* < *Парандя* < *Парасковія*, *Параска* [25, с. 287].

Значно більше прізвищ, які первісно мали атрибутивне чи агентивне значення, виникло на базі різних апелятивних імен та прізвицьк: *Багрій* (< *багрій* 'людина з короткими закрученими вусами' [29, с. 411]), *Бедрій*, *Бокій*, *Борій*, *Буцій* (< *буцати* 'бити, вдарити лобом' (про барана) [23, 1, с. 118]), *Бучій* (< *бучати* 'гудіти, ревти' [19, I, с. 121] або *Бучій* < *буча* 'шум, крик, гармидер' [23, I, с. 118], можливо, *Бучій* – прізвисько 'неврівноваженої, неспокійної людини'); *Верезій*, *Гладій*, *Головій*, *Дзюрбій*, *Жубрій*, *Круглій*, *Крутий*, *Кулій* (< *куліти* 'шкандибати' [23, II, с. 322]), *Куцій*, *Кучмій*, *Лупій* (< *лупій* 'гицель, живодер, шкуролуп, лихвар' [23, II, с. 382], [24, IV, с. 557]); *Мазій*, *Малій*, *Маслій*, *Палій*, *Плаксій*, *Тюхтій*, *Тягній*, *Чолій* (*Челій*, *Чилій*), *Чупрій* (< *чупрій* 'людина з довгим волоссям' [23, IV, с. 474]), *Чухрій* (< *чухрій* 'вошивець' або < *чухрати* 'чесати волосся'; 'обрубувати гілки, сучки на дереві' [23, IV, с. 480]), *Шамрій* (< *шамряти*, *шамрити* 'шелестіти, шарудіти' [19, II, с. 1185], можливо, так прозивали людину через тихе і невиразне мовлення), *Шеленій* (< *шелепати* 'шарудіти' [23, II, с. 508] або *шелепати* 'говорити невиразно', 'базікати', *шелепи* 'той, хто говорить невиразно', 'базіка' [1, I, с. 261]), *Шептій* (< *шептій* 'шептун, знахар, ворожбит' [19, II, с. 1198]). Про поширеність окремих діалектних апелятивів свідчать такі прізвища лучан, як *Шамрай*, *Шамрак*, *Шамрик*, *Шамрило*; *Шелеп*, *Шелепа*, *Шелепай*, *Шелепаюк*, *Шелепей*, *Шелепін*, *Шелепук*, *Шелепун*, *Шелепець* та ін.

З огляду на реконструйовану Р. М. Козловою генетичну мікросистему **sъrm-* [9, с. 8-48] генеза сучасного прізвища *Шамрій* (та вищенаведених споріднених) сягає псл. **Sъrm-*, відбитої в онімній та апелятивній лексиці східнослов'янських мов. Пор., наприклад, рос. діал. *сарма* 'сильний, поривчастий вітер, що налітає, як ураган', дериваційно пов'язане з *шамрити* 'спричиняти запаморочення, шуміти' < *шармити* < *сърмити* < *sъrmiti 'крутити, вертіти' [9, с. 15].

Прізвище *Шурлій* (як і *Шарлай* < *Sъrl-ajъ < *sъrl-ati) – похідне псл. гнізда **Sъrl-*; семантику якого Р. М. Козлова відновлює на основі слов'янського матеріалу, пор., наприклад, серб. *срљати* 'стрімко бігти, падати', 'котитися'; *басрљав* 'нерішучий, невпевнений'; блр. діал. *шурляць* 'кидати') [9, с. 137–138].

Патронімне (вторинне) за походженням прізвище *Буній* мотивоване антропонімом прізвиськового походження *Бунь*, що сягає праслов'янських праформ **bun'a* / *buna (реконструкцію див.: [32, с. 95–96]). На думку І. В. Єфименко, прізвисько *Бунь* могло характеризувати особу як за фізичними ознаками 'огрядна, товста, пишна людина', так і за психічними

властивостями 'чванлива, пихата людина; гордй', 'неохайна людина', 'дурень' [6, с. 80].

Прізвища, похідні від дієслівних основ, переважно вказують на суб'єкта дії, на рід заняття (або рід діяльності) особи, пор., наприклад: *Дерій*, *Дудій*, *Жуплій* (< *жупити* 'пошивати стріху' [19, I, с. 368]), *Трубій* (< *трубити* 'грати на трубі' [19, IV, с. 288]), *Передерій* (*Передрій*), *Скубій*, *Тягній*, *Багрій* (< *багрити* 'виробляти колеса' або укр. діал. *багрій* (назва сіро-бурого вола) [19, I, с. 20]).

Прізвища, мотивовані іменниковими основами, виражали атрибутивність або виконували функцію глузливого прізвиська, пор., наприклад: *Бабій* (< *бабій* 'ловелас' [23, I, с. 14], 'залицяльник', 'нерішучий, розніжений чоловік' [24, I, с. 76], 'боягуз' [26, с. 137]); *Балій* < *Бала* (< *бала* 'бовдур, тухтій' [5, I, с. 121], хоча можливе зіставлення з *Бал-*, усіченою антропонімною основою, яка «з однаковим успіхом може пояснюватись як відповідний дериват слов'янського відкомполітного або християнського імені» [3, с. 22]), *Бородій*, *Букій* (< укр. діал. *бук* 'силач, здоровань' [30, с. 95]), *Гулій* (< *гуль* 'дурень, йолоп' [5, I, с. 618]); *Козій* (< *козій* 'назва вола з рогами, які розходяться в боки, і кінці яких закручені' [23, II, с. 266]), *Гужвій* (< *гужва* 'розпарена гілка для зв'язування' [16, с. 536]), *Жилій* (< *жила* 'скупа, жадібна до грошей людина' [24, II, с. 529], 'людина крутого, суворого характеру' [26, с. 192]), *Кичій* (< *кич* 'чуб', 'гичка', 'волосся, скручене у вузол на голові у жінки' [14, 1, с. 351]), *Острій* (< *острій* 'гостра частина сокири, лезо ножа' [1, I, с. 105], очевидно, 'різка, сердита людина'). Окремі з них первісно були вживані як апелятивні характеристики особи за професією, етнічною належністю та місцем проживання. Наприклад, *Бугрій* (< *бугрій* 'той, що жив на бугрі' [19, I, с. 106], *Дубій* (< *дуб* – апелятивна характеристика особи за місцем проживання або < *Дуб* (характеристика особи за зовнішньою фізичною ознакою; наші предки *дуб* вважали священним деревом, символом міці і сили), *Городній*, *Загородній*, *Завгородній* (напевно, той, хто жив за городом), *Гурній* (ймовірно, той, що жив на горі), можливе порівняння з *Гурний* 'верхній, горішній' [19, I, с. 267].

Прізвище *Доброхотій* (< *Доброхот* < *доброхот* 'прихильник, благодійник' [28, II, с. 212]) – патронімне утворення, його допрізвищева семантика також позбавлена будь-якої експресії.

Назви осіб за професією засвідчені в таких прізвищах: *Колодій* < *колодій* 'колісник' [19, I, с. 494]; *Лаптії* (можливо, назва ремісника, який виготовляв лапті (личаки)); *Плахтії* < *плахта* 'жіночий одяг замість спідниці' [23, III, с. 192] (ймовірно, первісно *плахтії* – 'виробник плахт'; про популярність цього роду діяльності наших предків свідчать такі прізвища: *Плахетко*, *Плахотний*, *Плахотник*, *Плахотній*, *Плахотнюк*, *Плахтієнко* [19, II, с. 832]); *Решетій* (ймовірно, той, хто виробляв решета; на значну продуктивність антропонімної основи *Решет-* у складі прізвищ лучан вказують, зокрема, *Решетило*, *Решетко*, *Решетняк*, *Решетов*, *Решетюк* тощо); *Стадній* (можливо, співвідносне зі *стадник* 'пастух; той,

що випасає коней' [30, с. 530]); *Шаблій*; *Шаповалій* < *Шаповал* < *шаповал* 'майстер, який виготовляє з вовни шапки та інші вироби способом валяння' [19, II, с. 1186], 'той, хто виробляє шерстяні шапки' [23, IV, с. 485]; можливо, *Штаній* 'той, хто шив штани' також вказує на ремесло.

У прізвищі *Щавій* < *щавій* [23, IV, с. 522] відбито діалектний апелятив на позначення *щавлю*.

Суфікс *-ей* у структурі прізвищ також зараховуємо до розряду поліфункційних афіксів, зважаючи на його здатність утворювати як патроніми, так і демінутиви [17, с. 331]. Сучасні прізвища лучан на *-ей* (зафіксовано 119 одиниць; 0,8%) за способами творення можна поділити на такі групи:

1. Прізвища, похідні від канонічних імен (або їх варіантів), на *-ей*: *Блажей*, *Габрилей*, *Гурей*, *Дорофей*, *Марчей*, *Мацей*, *Мойсей*, *Патей*, *Пилипей*, *Фалей* (< *Фалалей* або *Фала* < *Хвала* < *Богухвала* (в іменнику м. Луцька має статус рідкісного [22, с. 37]) або *Хвалимир*, *Хвалислав*).

2. Прізвища, похідні від слов'янських одноосновних імен на *-ей* або відкомполітичних дериватів: *Білей*, *Драгей* (< *Драгомир*).

Окремі прізвища, мотивовані канонічними чи давніми слов'янськими іменами, могли утворитися морфологічним способом, оскільки вони не мають співзвучних відповідників ні серед особових імен (або їх варіантів), ні серед апелятивів. Однак їх твірні основи часто функціонують з іншими суфіксами. Наприклад, в антропоніміконі м. Луцька засвідчено такі прізвища з основою *Фал-*: *Фалич*, *Фалін*, *Фалінець*, *Фалюк*, *Фалюш*. До морфологічних утворень можемо віднести прізвища *Лучкей*, *Павлей*, *Пилипей*, *Симчей*, *Томей*, *Шимшей* (< *Шимша* < *Шимон* + *ша*, як *Лукша*, *Тимша* [30, с. 625]).

3. Прізвища, похідні від особових атрибутивних апелятивів: *Бедрей* (*Бедрій*), *Бучмей*, *Кучмей*, *Мохней*, *Стегней*.

4. Прізвища, похідні від неособових апелятивів: *Горобей*, *Воробей*, *Кочубей*, *Луцей* (< *луц* 'назва птаха' [19, I, с. 623]).

Значно більше зафіксованих прізвищ, утворених від індивідуальних прізвищ. Переважну кількість із них вважаємо патронімами за походженням: *Баглей*, *Бегей*, *Букей*, *Верезей*, *Гамалей*, *Дерей*, *Дзюбей*, *Дзюрбей*, *Жижчей* (< *Жижка* < *жижка* 'кропива' [19, I, с. 361]), *Загиней*, *Задерей*, *Кирдей*, *Лемешей*, *Маслей*, *Острей*, *Плакущей*, *Фармагей*, *Фекетей* (< угорськ. *fekete* 'чорний' [19, II, с. 1097], [30, с. 573]), *Форсей*, *Форсей*, *Форшей*, *Фурсей*, *Шемлей* (< *шемелити* 'шелестіти' [23, 4, с. 491]), *Шемтей*, *Шепшелей*, *Шелепей* (< *Шелеп* < *шелеп* 'шелест', 'шарудіння' або < *шелепа* 'той, хто говорить невиразно', 'базіка' [1, II, с. 261] чи *шелепа* 'недотепа' [24, XI, с. 436–437]).

На думку І. В. Єфименко, антропонім *Кирдей* утворений лексико-семантичним способом від однойменного прізвища, яке дослідниця пов'язує із не збереженим в українській мові апелятивом *кирдей*, що сягає псл. **kъrdějъ* < **kъrd-* + суф. *-ějъ* (реконструкцію праформи див. у

Р. М. Козлової [10, с. 163]). Значення апелятива *кирдей* для української мови І. В. Єфіменко відновлює як 'людина з кирпатим носом' або 'мала на зріст, незграбна людина' [6, с. 87–88].

Прізвища з суфіксом *-ай* (160 одиниць; 1%) із словотвірного погляду також неоднорідні. За нашими спостереженнями, серед них незначна група імен: *Балай, Галай* – можливі деривати відкомполітичних імен; *Грицай, Кацай і Коцай* (імовірно, від *Костянтин* або *Микола*), *Кубай* (< *Якуб, Яків* або < *кубай* 'дерев'яний ківш' [19, 1, с. 549]); *Луцай, Максай* (< *Макс* < *Максим*), *Патай, Процай, Ромай* (похідне *Ромаюк*), *Стицай* (< *Степан*), *Фіцай* – квалітативи від чоловічих канонічних імен або патроніми.

Більшість із залучених до аналізу антропонімів утворено від прізвиськ, похідних від дієслівних основ: *Бовцай, Братай, Величай, Волочай, Гадай, Держай, Докучай, Жалай, Жлуктай, Мазай, Мамрай, Мацай, Мурай, Неспай, Несукай, Погуляй, Положай, Помазай, Приходай, Разиграй, Роботай, Розкладай, Скрипай, Тарадай, Турай, Хожай* (можливе порівняння з *хожай* 'мішок, у якому носять товар' [23, IV, с. 408]); *Цурай, Чамлай, Чугай, Чупай, Чухрай, Шалай, Шалагай, Шарлай, Шептай, Ширай, Шмагай, Шугай*.

Лексико-семантичний спосіб творення представляють прізвища прізвиськового походження, в яких суф. *-ай* переважно надає слову насмішкуватого забарвлення, вказуючи на наявність певної характерної ознаки в людини: а) зріст: *Довгай, Куцай* (< *куцай* 'куций, короткий, низького росту' [23, III, с. 334]); б) особливості конституції: *Бокай, Кулай, Лабай, Лобай, Ніздрай, Носай*; в) зовнішній вигляд: *Бородай* (*Борода, Бородаєв, Бородач, Бородейко, Бороденко, Бородич, Бородій, Бородіюк, Бородін, Бородкін, Бородчук, Бородюк*), *Горбай, Кудлай, Кучмай* (< *кучма* 'мохната шапка; скуйовджена голова' [23, II, с. 335]); *Патлай, Чубай, Чучмай*; г) вік – *Дідай*; г) особливості ходи – *Шлапай* (пор. *шлапак* 'той, хто під час ходьби чалапає ногами' [1, II, с. 269]); д) психічні ознаки, поведінку або характер: *Бакай* (< *бакай* 'хоробрий воїн' [8, с. 62]), *Балай, Гайдай* (< *гайда* 'гульвіса', пор. з пол. *gajda* 'незграбна, слабка, дурна людина' [5, I, с. 452] або < *гайдай* 'пастух овець' [23, I, с. 265]); *Галай* (< *галай* 'криклива, несерйозна людина' [19, I, с. 183]); *Лахмай* (< *лахмай* 'голодранець, халамидник' [19, I, с. 583]); *Лахтай* (імовірно, варіант прізвиська *Лахмай*); *Логай* (< *лога* 'лінива людина, лежень' [19, I, с. 611]), *Ревай*.

Прізвища, утворені від іменникових основ на *-ай*, зрідка вказували на професію або рід заняття й також мали насмішкувате забарвлення: *Бочкай, Дудай, Мазай, Перепічай* (< *перепічайка* 'вид хлібця із кислого тіста, спеченого на сковороді', 'жінка, що пече хліб' [23, III, с. 131]), *Помазай, Рибай, Скрипай*.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, аналіз прізвищ, утворених за малопродуктивними словотвірними моделями, виявляє особливості їхньої словотвірної структури й семантики. Серед прізвищ на *-ко, -ай, -ій* кількісно переважають іменування, які можна кваліфікувати як утворення з неоднозначною словотвірною мотивацією: похідні від демінутивних особових назв або апелятивів і похідні від патронімів.

Прізвища, які кваліфікуємо як назви-характеристики осіб із первісним значенням демінутивності, атрибутивності, суб'єктивної оцінки або ж із вказівкою на професію першоносія, утворено семантичним способом. Більшість прізвищ на *-ей* утворено морфологічним способом.

Значна кількість прізвищ ще потребує дослідження: *Біскій* (*Біска*, *Біскаль*), *Жуматій*, *Жутрій*, *Жутерко*, *Комосій*, *Коцирій*, *Коцирай*, *Коцирко*, *Харазій*; *Джигирей*, *Джипрей*, *Дзюмей*, *Закашей*, *Ліхтей*, *Фаначей*, *Шергей*, *Шештей*; *Багдай*, *Бахтаї*, *Воропай* (*Варапай*, *Оропай*), *Кацалай*, *Кунай*, *Кунтай*, *Луктай*, *Лунтай*, *Луштай* та ін.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2000.
2. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника / П. І. Білоусенко. – К. : Наук. думка, 1993. – 215 с.
3. Бучко Г. Є. Роль слов'янських відкомполітичних імен у творенні українських прізвищ / Г. Є. Бучко // Українська пропріальна лексика : матеріали наук. семінару (Київ, 13-14 вересня 2000 р.) / відп. ред. І. М. Желєзняк. – К. : Кий, 2000. – С. 20–23.
4. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 172 с.
5. Етимологічний словник української мови / [уклад. : Р. В. Болдирев та ін. ; за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
6. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. / І. В. Єфименко. – К., 2003. – 168 с.
7. Желєзняк І. М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті) / І. М. Желєзняк. – К. : Кий, 2011. – 288 с.
8. Ірклієвський В. Етимологічний словник українських прізвищ. Прізвищезнавство / В. Ірклієвський. – Мюнхен : «Iskra-Druckerei», 1987. – 904 с.
9. Козлова Р. М. Славянская гидронимия. Праславянский фонд. Т. IV [Текст] / Р. М. Козлова. – Минск : Право и экономика, 2006. – 310 с.
10. Козлова Р. М. Структура праславянского слова (праславянское слово в генетическом гнезде) : монографія / Р. М. Козлова. – Гомель, 1997. – 412 с.
11. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини : монографія / Л. О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 198 с.
12. Кравченко Л. О. Прізвища на *-к-о* в антропонімії західної частини Полтавщини / Л. О. Кравченко // *Studia Slovakistica*. 3. Магічне світло імені (До 75-річчя професора П. П. Чучки) : зб. наук. ст. / [упоряд. і відп. ред. С. М. Медвідь Пахомова]. – Ужгород, 2003. – С. 107–113.
13. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Знання, 1990. – 48 с.
14. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2-х ч. / М. Й. Онишкевич. – К., 1984.
15. Осташ Л. Р. До етимології козацької прізвищевої назви *Лях* / Л. Р. Осташ // *Поділля і Волинь у контексті історії українського відродження*. – Хмельницький, 1995. – С. 116–117.
16. Осташ Р. І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника) / Р. І. Осташ // *Реєстр війська Запорозького 1649 року* / відп. ред. Ф. П. Шевченко. – К. : Наук. думка, 1995. – С. 517–568.
17. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля / Г. Д. Панчук. – Тернопіль, 2001. – 195 с.
18. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 276 с.

19. Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х т. / Ю. К. Редько ; за ред. Д. Г. Гринчишина. – Львів, 2007.
20. Скорук І. Д. Малопродуктивні моделі прізвищ м. Луцька / І. Д. Скорук // Студії з ономастики та етимології. 2010 / відп. ред. І. В. Єфименко. – Луцьк : ВМА «Терен», 2010. – С. 226–235.
21. Скорук І. Д. Найпродуктивніші моделі прізвищ в антропоніміконі м. Луцька / І. Д. Скорук // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському і всеслов'янському контекстах : зб. наук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 266–285.
22. Скорук І. Д. Характеристика жіночого іменника м. Луцька в ХХ ст. / І. Д. Скорук // Науковий вісник Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки. Філол. науки. – 1999. – № 6. – С. 33–39.
23. Словарь української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. 1–4.
24. Словник сучасної української мови / редкол. : І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
25. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
26. Фаріон І. Д. Антропонімічна система Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII – поч. XIX ст. (прізвищеві назви) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / І. Д. Фаріон. – Львів, 1996. – 22 с.
27. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
28. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.
29. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. П. Чучка. – Ужгород : ТОВ «Папірус», 2008. – 671 с.
30. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.
31. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 432 с.
32. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд (ЭССЯ) / под ред. О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1976. – Вып. 3.
33. Gala S. Apelatywna i antroponimiczna funkcja niektórych formantów / S. Gala // Vogolnopolska konferencja onomastyczna. – Poznań, 1988. – S. 119–126.
34. Sławski F. Zapys słowotworstwa prasłowiańskiego / F. Sławski // Słownik prasłowiański. – Wrocław ets., 1974. – Т. 1–2.

Скорук Ирина. Фамилии с полифункциональными суффиксами в антропонимиконе г. Луцка. В статье проанализированы фамилии с полифункциональными суффиксами *-ко, -ай, -ей, -ій* и выяснены особенности их словообразовательной структуры и семантики. Среди них преобладают именованья, которые можно квалифицировать как образования с неоднородной словообразовательной мотивацией: производные от личных имен или апеллятивов и производные от патронимов. Фамилии, производные от древних славянских или христианских имен, рассматриваем как образования двойной словообразовательной мотивации. Фамилии, которые квалифицируем как названия-характеристики лиц с первоначальным значением деминутивности, атрибутивности, субъективной оценки или же с указанием на профессию – лексико-семантические образования.

Ключевые слова: фамилия, антропоним, апеллятив, личное имя, древнее славянское имя, христианское имя, суффикс.

Skoruk Iryna. Surnames with Multifunctional Suffixes in the Anthroponymycon of Lutsk. The article analyzes surnames with multifunctional suffixes *-ko, -aŭ, -eŭ, -iŭ*, which are characterized by quite low productivity. The emphasis is laid on the homonymous and appellative lexicon reflected in the stems of these names and on the peculiarities of their derivation. The author considers surnames, derived from the old Slavic or Christian names (e.g *Gun'ko, Ievtushko, Lavrii, Kubai, Romai*) mainly as names of double word-building motivation. It has been revealed that the surnames motivated by appellatives with an initial meaning of diminutiveness (*Kolin'ko, Cherevko*), attributiveness (*Bagrii, Kuchmei, Labai*), subjective evaluation (*Halai, Ostrii, Kyrdei*) or those indicating to profession (*Shablii, Skrypai*) have been created in lexico-semantic way. In family names of morphological-structure type the formants under the analysis of the article perform patronymic function.

Key words: surname, anthroponym, appellative, personal name, old Slavic name, Christian name, suffix.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2016